

РОЗДІЛ 4 ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3

РЕАЛІЗАЦІЯ ГУМАНІСТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ

Тищенко О.В.,
д.ю.н., доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджуються проблеми законодавчого забезпечення подолання бідності в Україні як основний напрям реалізації гуманістичної функції права соціального забезпечення. Вказується, що в Україні складається парадоксальна ситуація поглиблення зuboжіння населення на тлі регламентування боротьби з бідністю, що призводить до певного нівелювання гуманістичної функції. Доводиться, що першочерговим кроком на шляху реформування соціально-забезпечувального законодавства України має стати комплексна стратегія подолання бідності з метою підвищення якості життя населення держави.

Ключові слова: гуманістична функція права соціального забезпечення, подолання бідності, соціально-забезпечувальне законодавство, соціальне забезпечення населення.

Тищенко Е.В. / РЕАЛИЗАЦИЯ ГУМАНИСТИЧЕСКОЙ ФУНКЦИИ ПРАВА СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УКРАИНЫ В СОВРЕМЕННЫХ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ / Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко, Украина

В статье исследуются проблемы законодательного обеспечения преодоления бедности в Украине как основное направление реализации гуманистической функции права социального обеспечения. Указывается, что в Украине складывается парадоксальная ситуация углубления обнищания населения на фоне регламентирования борьбы с бедностью, что приводит к определенному нивелированию гуманистической функции. Доказывается, что первоочередным шагом на пути реформирования социально-обеспечительного законодательства Украины должна стать комплексная стратегия преодоления бедности с целью повышения качества жизни населения страны.

Ключевые слова: гуманистическая функция права социального обеспечения, преодоление бедности, социально-обеспечительное законодательство, социальное обеспечение населения.

Tishchenko EV. / IMPLEMENTATION OF HUMANISTIC SOCIAL SECURITY LAW UKRAINE IN MODERN SOCIAL AND ECONOMIC CONDITIONS / Kiev National University Taras Shevchenko, Ukraine

In the article the problems of legislative support to overcome poverty in Ukraine as the main direction of realization of humanistic function of social security law. It is claimed that in Ukraine a paradoxical situation of deepening poverty against the background of regulation to combat poverty, leading to a leveling humanistic function. It is noted that the absence of funds in social security remain major social problem concerning interim support vulnerable. The situation in the field of social security and not allow it to delay reform for the future. That is why the profound rethinking social policy in the field of social security. This will form the conceptual basis for further development of social security law. It is emphasized that the social security system, which operates in Ukraine today requires new approaches that will create conditions that would ensure a full life, guarantee equal opportunities for everyone to participate in the economic, political and social life of the state. The basis of the reform of security and social legislation should be entrusted humanistic function of social security law, which leads to the effective implementation of social and legal status of the person as the main social value of the state. It is shown that the primary step towards reforming the social security and legislation of Ukraine should be comprehensive poverty reduction strategy to improve the quality of life of the state.

Key words: humanistic function of social security law, poverty alleviation, social and security laws, social security of the population.

Соціальне призначення права містить у собі глибинну гуманістичну ідею. М. О. Момот зазначає, що в широкому розумінні поняття гуманізм – це історично мінлива система поглядів на суспільство та людину, проникнута повагою до особистості [1]. Попри складні доктринальні конструкції, вибудовані теоретиками права, формула гуманістичної природи права очевидна і проста: якщо соціум складають люди, то соціальне по своїй суті не може бути спрямоване проти людини. Виходячи із цього, цілком резонно чільне місце серед загальносоціальних функцій права, на думку вчених, посідає гуманістична функція [2, с. 94-95]. Це спонукає до аналізу значення гуманістичної функції права соціального забезпечення України в умовах сьогодення.

Метою статті є дослідження тенденцій реалізації гуманістичної функції права соціального забезпечення в частині розвитку соціально-забезпечувального законодавства України щодо законодавчого забезпечення подолання бідності.

Реальним орієнтиром втілення гуманістичної функції права є розвиток законодавства в цілому та зміст конкретних норм права зокрема. Беззаперечною є думка професора В. І. Щербини, що в нормі права відображається найголовніше, основне, те, на чому базується, ґрунтується

ся, тримається правове регулювання відносин, для яких створюється норма. Визначення змісту норми права – це об'єктивне відображення в ній найсуттєвішого, найголовнішого, основного, того, на чому буде базуватися, ґрунтуватися, триматися її вплив на суспільні відносини [3, с. 9].

Домінування гуманістичної функції, втіленої в нормах права соціального забезпечення, обумовлюється спрямуванням даної галузі права на підтримання життєдіяльності особи та боротьбу з бідністю. І хоча, як зауважує С. А. Дроботов, реалізуючи свою гуманістичну сутність і своє соціальне призначення, право дає змогу не лише упорядкувати й стабілізувати суспільні відносини, а й гарантувати їх відповідність правовим стандартам і принципам демократичної і правової державності [4, с. 14], в Україні суттєвою перепорою для створення дієвої законодавчої бази у сфері соціального забезпечення є соціально-економічна криза, яка виконує дезадаптаційну роль у процесі розвитку країни. За відсутності коштів залишаються невирішеними основні соціально-забезпечувальні завдання стосовно підтримки вразливих верств населення. Ситуація, що склалася в соціально-забезпечувальній сфері, не дозволяє відкладати її реформування на майбутнє. Тому необхідне глибоке переосмислення соціальної політики у сфері соціального забезпечення. Це дозволить сформувати концеп-

туальні основи подальшого розвитку права соціального забезпечення.

Аналізуючи сутність концепції права соціального забезпечення, О. Т. Панасюк зазначає, що одним із напрямів реформування права соціального забезпечення є переосмислення регулятивної функції цієї галузі права. Це складний процес, який має поєднувати наукові знання з досвідом практичного застосування норм, що регулюють відносини із соціального забезпечення, а також економічними можливостями держави та специфікою політичної ситуації [5, с. 37].

Досліджуючи формування системи соціального захисту населення в умовах ринкової трансформації економіки, О. М. Непомнящий констатує, що сучасний стан соціального захисту населення в Україні є кризовим, перехідним і суперечливим. Кризовий стан зумовлений залишковим принципом фінансування соціальної сфери, успадкованим від соціалістичної системи, низьким рівнем доходів, масовою бідністю, відсутністю важливих соціальних інститутів. Перехідний стан пояснюється наявністю сукупності елементів і форм старої системи, переважанням розподільчих відносин та пасивних форм соціального забезпечення. Суперечливість визначається неспроможністю фінансового забезпечення соціального захисту бюджетними коштами і нерозвиненістю нових механізмів залучення позабюджетних коштів [6, с. 14]. В. С. Ковальський вказує, що ринкова стихія, соціально-економічні катаклізми є ознаками дисфункції економіки і соціальної сфери. Вони самостійно не зникають, а потребують правомірної соціально-економічного впливу, збільшення соціальних ресурсів, підтримки природного та соціального капіталу тощо [7, с. 10].

В. І. Гладкіх звертає увагу, що в Україні, як і в інших пострадянських державах, існують невинуваті соціальні відмінності. За даними соціологічного дослідження, проведеного Центром Разумкова, 0,4% опитаних зазначили, що вони можуть придбати все, що вони забажають, а 18,3% не можуть купити навіть необхідні продукти харчування... Тому зусилля держави в період її трансформації повинні бути спрямовані на гарантування належного рівня життя для всіх громадян, забезпечення балансу інтересів різних прошарків населення. При цьому державну систему соціального захисту слід спрямовувати на усунення кризових явищ в економічній сфері, недопущення різкої поляризації населення за прибутками [8, с. 58]. О. М. Вольська констатує, що на тлі світового прогресу тенденції, що намітилися в Україні, уявляються потворними і протиприродними, а саме: зuboжіння десятків мільйонів людей, що працюють, пенсіонерів і членів їх родин, зменшення внесків у соціальну сферу, скорочення народжуваності й середньої тривалості життя, погіршення її якості для більшості населення [9].

Чинна система соціальної допомоги в Україні дозволяє багатьом заявникам отримувати матеріальну допомогу. Однак соціальні пільги та послуги надаються залежно від соціального статусу особи, а не від рівня матеріального становища. Про незначну адресну спрямованість свідчить той факт, що серед отримувачів допомоги близько 70% не належать до бідного населення. Серед усіх бідних господарств (сімей) отримують соціальну допомогу 42,1 %, на противагу серед небідних – 51,1 %. Така форма соціального забезпечення є малоефективною з точки зору подолання бідності та підвищення рівня життя населення [10, с. 24]. Але бурхливий розвиток соціально-економічних процесів в Європі та світі, частиною яких, без сумніву, є Україна, не дозволяє зупинитися в пошуках нових можливостей для створення системи ефективного соціального забезпечення, що слугуватиме базою для налагодження умов нової якості життя. Слід погодитися з думкою В. І. Куценко, що розвиток соціальної сфери покликаний формувати таку систему цінностей, яка б сприяла підвищенню життєвого

рівня населення, економічній динаміці. Її розвиток значною мірою визначають процеси відтворення трудових ресурсів, їх кількість і якість, рівень науково-продуктивних сил, духовне життя суспільства [11, с. 6].

Н. А. Балгачєва зазначає, що для формування стратегії розвитку системи соціального захисту населення важливо враховувати ті умови, які визначатимуть у перспективі потребу населення в соціальному забезпеченні. На її думку, попит населення на соціальний захист, зумовлюватиметься дією таких трьох чинників:

1) соціально-демографічних, що визначають характер відтворення населення (динаміка процесів народжуваності, смертності, міграції) і обумовлені ними зміни чисельності та статевовікової структури населення країни;

2) соціально-медико-психологічних, екологічних та інших, що визначають стан здоров'я населення, рівень і характер захворюваності;

3) виробничо-економічних і соціально-трудова, які визначають характер і рівень зайнятості населення, рівень трудових доходів населення певних демографічних, професійних та інших груп населення [12, с. 304].

О. В. Родіонова виділяє в соціальній функції державно-організованого суспільства (як системному утворенні) дві вагомні складові: одна спрямована на самозбереження держави, а інша – на задоволення загальноприйнятних гуманітарних норм. Суспільство постмодерну та відповідна йому реструктурована соціальна держава гарантують високий рівень життя населення, якість цього життя. Але якщо в соціальній державі, існуючій в епоху модерну, ризики безробіття, хвороби, старості більш передбачувані (їх можна було передбачити та здебільшого нейтралізувати шляхом здійснення соціальної функції, що здійснювалася переважно публічно-владними структурами), то в епоху постмодерну публічно-владні структури намагаються перекласти цю нейтралізацію на структури громадянського суспільства [13, с. 99].

Професор Н. М. Оніщенко аргументовано зауважує, що ефективність заходів соціального захисту значною мірою визначаються рівнем реальності гарантій, адресністю соціальної допомоги, практикою використання громадських фондів, системою податкової та пільгової політики, реалізацією принципу невідворотності відповідальності, активністю діяльності таких громадських інститутів, як профспілки, благодійні фонди, соціальні служби та асоціації громадян, їх участю в системі соціального партнерства... Призначення соціальної держави не охоплюється лише системою заходів щодо соціального захисту найменш забезпечених верств населення. Це також розвиток соціальної інфраструктури – формування соціальних якостей громадянина, які забезпечать його вміння жити цивілізовано, солідарно, з відчуттям власної гідності [14, с. 25-27]. Б. І. Сташків підкреслює, що складовою соціальної політики є забезпечення державою соціальних прав осіб, що проживають на її території. Базою для цього є високий рівень економічного розвитку країни, що дозволяє розумно перерозподілити засоби і ресурси, зберігаючи при цьому свободу ринкових відносин і підприємництва. Стабільна економіка є реальною гарантією юридичного забезпечення соціальних прав людей. Нестабільна, навпаки, призводить до декларативності закріплених у законах соціальних прав людини [15, с. 68].

Принцип соціальної держави утверджує правовий обов'язок держави забезпечити справедливий соціальний лад. Одним із головних напрямів державної діяльності є забезпечення соціальних завдань, обумовлених економічним та соціальним розвитком суспільства [16, с. 56-57]. Заслугує на увагу думка О. З. Панкевича, який соціальність держави вбачає в таких функціях: соціально-активізуючій (сприяння активності працездатних верств населення); соціально-правозабезпечувальній (забезпечення реальних гарантій здійснення економічних, соціальних і

культурних прав усіх громадян); узгоджувальній, «консенсусній» (зміцнення соціального миру та злагоди в суспільстві) [17, с. 48-49].

Разом із тим в Україні, як справедливо вказує А. Є. Кравковська, не знайшла свого адекватного відображення проблема нормативно-правового забезпечення реалізації соціальної функції держави. Чинне законодавство не дає надійних правових гарантій забезпечення соціальних прав людини та реалізації соціальних зобов'язань держави [18, с. 123]. Нам імпонує точка зору Ю. І. Матвеевої про те, що соціальне законодавство повинно не тільки правильно відображати майбутній розвиток суспільних відносин, а й враховувати реальні суспільні можливості його досягнення. Інакше кажучи, правові норми повинні фіксувати тільки реально існуючі можливості. Правове прогнозування може бути плідним лише тоді, коли здійснюється на основі вивчення загальних закономірностей розвитку суспільства [19, с. 34].

Як зазначалося вище, проблема полягає в тому, що відмінною ознакою так званого «реального» законодавства України є встановлення таких мінімальних державних стандартів та гарантій у сфері соціального забезпечення, котрі абсолютно не узгоджуються із соціальними стандартами країн Європейського Союзу. Фактично встановлені соціальні стандарти та гарантії в Україні є межею бідності. Варто звернути увагу на те, що правове визначення понять «бідність», «глибина бідності», «межа бідності», «крайня форма бідності» містяться лише в Стратегії подолання бідності, затвердженій Указом Президента України від 15.08.2001 № 637/2001. Відповідно до цього нормативного акта, бідність – неможливість унаслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу; глибина бідності – відхилення величини доходів або витрат бідних від визначеної межі бідності; межа бідності – рівень доходу, нижче від якого є неможливим задоволення основних потреб. Нині межа бідності встановлюється як частка прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць. На її основі визначаються сім'ї, які належать до категорії бідних; крайня форма бідності – бідність, яка порівняно зі стандартами цивілізації асоціюється з межею виживання [20]. В Україні складається парадоксальна ситуація поглиблення зuboжіння населення на тлі регламентування боротьби з бідністю, це призводить до певного нівелювання гуманістичної функції, що є фактором відсутності соціальної злагоди в суспільстві.

Слід підкреслити, що в соціально-забезпечувальному законодавстві України відсутня чіткість стосовно визначення першочергових заходів із подолання бідності. Зокрема, такий підхід спостерігається в Указі Президента України від 26.02.2010 № 274/2010 «Про невідкладні заходи з подолання бідності» [21]. Здебільшого напрямки діяльності щодо боротьби з бідністю, які регламентуються цим Указом, є декларативними та неконкретними. Зрозуміло, що вказаний стан речей аж ніяк не покращує ситуацію з бідністю населення в Україні.

Крім того, постановою Кабінету Міністрів України від 31.08.2011 № 1057 була затверджена Державна цільова соціальна програма подолання та запобігання бідності на період до 2015 року (далі – Програма), в якій наголошується, що бідність – це комплексна проблема, а її подолання є довготривалим процесом. Оптимальним варіантом розв'язання цієї проблеми є поєднання активної соціальної політики, спрямованої на відновлення і зростання зайнятості та створення умов для гідної праці, з ефективною підтримкою найуразливіших верств населення [22]. Разом із тим сумнівним видається положення Програми про те, що досягнута основна мета – стабілізація рівня життя й усунення найгостріших проявів бідності.

Попри критичний підтекст, логічно вираженою є думка О. М. Горенка про те, що до об'єднаної Європи ми прагне-

мо долучитися переважно задля досягнення заможнішого життя. Водночас на практичному рівні наші уявлення щодо ключових соціальних ознак реального європеїзму й досі лишаються досить розмитими, якщо не спотвореними. І досі у нас фахово не визначено статус ключових соціальних чинників у тих інтеграційних моделях, до яких так чи інакше схиляються різні політичні сили країни, а також місце цих чинників у ключових напрямках і механізмах співпраці з Європейським Союзом. Зокрема, це стосується проблеми бідності. Щоб наздогнати Європу за рівнем добробуту (і це вже не парадокс), потрібно спочатку наздогнати її за рівнем бідності. Євроінтеграційна реальність є такою, що соціальна прірва розділяє народи значно надійніше, аніж будь-яка «залізна заслона» чи Берлінський мур [23, с. 107].

Відповідно до Цілей розвитку тисячоліття (декларації ООН, підписаної лідерами 189 країн) Україна до 2015 року мала б зменшити на третину частку бідного населення. Проте, за офіційними даними, рівень бідності нині перевищує 26 відсотків і фактично залишається тотожним показнику 2000 року. За критеріями Організації Об'єднаних Націй для країн Центральної і Східної Європи бідними є майже 81 відсоток населення України [24, с. 13]. Девід Гордон, професор соціального права Брістольського університету, до показників бідності відносить: відсутність доходу і виробничих ресурсів для забезпечення стійких засобів до існування, голод і недоїдання, погане здоров'я, обмеженість або відсутність доступу до освіти та інших основних послуг, відсутність житла або погані житлові умови, соціальну дискримінацію та соціальну ізоляцію [25, с. 4-5].

Про необхідність кардинальних інноваційних заходів з подолання бідності в Україні пише Г. Д. Тарасенко, який, не вбачаючи можливості боротьби з бідністю за допомогою існуючої системи соціального забезпечення, висловлює пропозицію про необхідність створення соціального фонду, спроможного радикально вирішити проблему з бідністю через справедливий перерозподіл ВВП і доходів [26, с. 10]. Щоправда, виникає значна кількість питань стосовно можливості впровадження означеної пропозиції, основне з яких: яким має бути порядок фінансування цього соціального фонду? Ми вважаємо, що лише визначення концептуально нових механізмів правового регулювання соціального забезпечення населення стане вагомим напрямом ефективної діяльності з подолання бідності в Україні.

Відшукуючи нові підходи до подолання бідності в Україні, директор Центру перспективних досліджень Міністерства соціальної політики України І. Л. Ільчук вказує на те, що необхідно прийняти за належне об'єктивність існування бідності, як абсолютної, так і відносної, у зв'язку з цим проаналізувати підсумки виконання Стратегії подолання бідності і перейти від неї до Стратегії запобігання бідності в Україні. Априорі подолати бідність не спроможна жодна держава сучасного світу. Але запобігти та зменшити її рівень – це стратегічне завдання будь-якої держави, тим більше України як частини Європи [27]. Погоджуючись із наведеною позицією, варто констатувати, що система соціального забезпечення, котра функціонує сьогодні в Україні, потребує нових концептуальних підходів, які дадуть змогу створити умови, що б забезпечували повноцінне життя населення, гарантували кожному рівні можливості для участі в економічному, політичному і соціальному житті держави. В основу реформування соціально-забезпечувального законодавства має бути покладена гуманістична функція права соціального забезпечення, яка спрямовує на ефективну реалізацію соціально-правового становища людини як основної соціальної цінності держави. Виходячи із зазначеного, реалізація гуманістичної функції права соціального забезпечення – це налагодження функціонування ефективного правового механізму соціально-забезпечувального законодавства стосовно

забезпечення гарантій соціально-правового становища людини як основної соціальної цінності держави. Дієвій реалізації гуманістичної функції права соціального забезпечення сприятиме розробка та впровадження ефективного правового механізму короткострокової та довгострокової комплексної стратегії подолання бідності в напрямі підвищення якості життя. Першочергове завдання короткострокової стратегії подолання бідності – забезпечення

вразливих верств населення на рівні мінімальних соціальних стандартів, котрі відповідають соціальним потребам людини в умовах сьогодення. Перспективним завданням довгострокової стратегії подолання бідності є забезпечення якості життя населення на рівні державних соціальних стандартів, розмір яких визначатиметься виходячи з розміру середньої заробітної плати, що склалася по регіонах держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Момот М. О. Діалектика справедливості та гуманізму в правотворчості / М. О. Момот [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravoznavec.com.ua/period/article/1655/%CC>.
2. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навчальний посібник / П. М. Рабінович. – 5-те вид., зі змінами. – К. : Атіка. – 2001. – 176 с.
3. Щербина В. І. Функції трудового права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / В. І. Щербина ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2009. – 32 с.
4. Дроботов С. А. Реалізація функцій права в умовах розвитку демократичної, правової держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / С. А. Дроботов ; Відкр. Міжн. ун-т розв. людини «Україна». – К., 2011. – 20 с.
5. Панасюк О. Т. До питання про поняття «концепція права соціального забезпечення» / О. Т. Панасюк // Проблеми соціального захисту в Україні : матер. наук.-практ. конф. (Чернігів, 20-21 червня 1996 р.). – Чернігів : Чернігівський юридичний коледж, 1996. – С. 37–39.
6. Непомнящий О. М. Формування системи соціального захисту населення в умовах ринкової трансформації економіки : автореф. дис. ... канд. економ. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / О. М. Непомнящий ; Харківськ. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2003. – 19 с.
7. Ковальський В. С. Охоронна функція права як соціальний правовий феномен : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / В. С. Ковальський ; Ін-т закон-ва ВРУ. – К., 2011. – 36 с.
8. Гладких В. Соціальні права громадян в аспекті формування нової України як соціальної, правової держави / В. Гладких // Право України. – 2005. – № 10. – С. 57–60.
9. Вольська О. М. Управлінські проблеми соціальної політики / О. М. Вольська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua>.
10. Соціальна політика в умовах поглиблення соціальної нерівності в Україні: [монографія] / за заг. ред. Л. І. Ільчука, О. О. Давидюк, Ю. В. Кривобок. – Херсон : П.П. «В. С. Вишемирський», 2010. – 376 с.
11. Куценко В. І. Розвиток соціальної сфери в умовах формування ринкових відносин (питання теорії і практики) / В. І. Куценко ; [під ред. чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина]. – К. : РПВС України НАН України, 2007. – 100 с.
12. Балтачєєва Н. А. Стратегія розвитку системи соціального захисту населення в Україні / Н. А. Балтачєєва // Економіка промисловості. – 2012. – № 1–2 (57–58). – С. 302–309.
13. Родионова О. В. Социальная функция государства: правовая сущность и проблемы субъектов ее осуществления на современном этапе / О. В. Родионова // Государство и право. – 2006. – № 8. – С. 98–100.
14. Оніщенко Н. М. Правова система і держава в Україні: [монографія] / Н. М. Оніщенко. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 132 с.
15. Сташків Б. І. Функції права соціального забезпечення / Б. І. Сташків // Право України. – 2001. – № 7. – С. 66–69.
16. Фролина Т. В. Пенсионное обеспечение: конституционное право граждан и функция социального государства / Т. В. Фролина // Вестник Московского университета МВД России. – 2007. – № 4. – С. 56–59.
17. Панкевич О. З. Соціальна держава та права людини «другого покоління» (загальнотеоретичне дослідження): [монографія] / О. З. Панкевич. – Л. : «Астрон», 2006. – 175 с.
18. Краковська А. Є. Соціальна функція в системі функцій сучасної держави: теоретико-правові проблеми дослідження / А. Є. Краковська // Держава і право. Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – 2009. – Випуск 44. – С. 117–124.
19. Матвєєва Ю. І. Соціальна ефективність правових норм / Ю. І. Матвєєва // Наукові записки. Юридичні науки / відп. ред. В. С. Брюховецький ; Нац. ун-т «Кисво-Могиллянська академія». – К. : КМ Академія, 2006. – Т. 53. – С. 32–35.
20. Стратегія подолання бідності : Затверджено Указом Президента України від 15.08.2001 № 637 // Офіційний вісник України від 31.08.2001 р. – № 33. – С. 3. – Ст. 1525. – (код акта 19775/2001).
21. Про невідкладні заходи з подолання бідності : Указ Президента України від 26.02.2010 № 274 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>
22. Державна цільова соціальна програма про подолання та запобігання бідності до 2015 року : Затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 31.08.2011 № 1057 // Офіційний вісник України від 24.10.2011 р. – № 80. – С. 34. – Ст. 2946. – (код акта 58712/2011).
23. Горенко О. Боротьба з бідністю як орієнтир проєвропейської політики / О. Горенко // Політичний менеджмент. – 2003. – № 2. – С. 107–121.
24. Карпачова Н. За критеріями ООН бідними є майже 81 відсоток населення України / Н. Карпачова // Віче. – 2011. – № 3. – С. 13–14.
25. Gordon D. Indicators of Poverty & Hunger: – New York, 2005. – P. 45.
26. Тарасенко Г. Д. Дещо про базові причини бідності / Г. Д. Тарасенко // Научные труды Донецкого национального технического университета. – 2007. – Вып. 32. – С. 5–11. – (Серия: Экономическая).
27. Ільчук І. Л. Нові підходи щодо подолання бідності в Україні / І. Л. Ільчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=341:2014-01-15-14-44-48&catid=29:2010-06-15.